

Zdzisława Staszewska  
Uniwersytet Łódzki

## Obraz komunii świętej w ludowej leksyce i frazeologii

Życie religijne człowieka wierzącego, rozmyślającego nad ostatecznym sensem istnienia, pragnącego doświadczać Bożej obecności we wszystkich przejawach życia, związane jest z ciągłym poszukiwaniem Istoty Najwyższej i potrzebą utrzymywania pozytywnych z Nią relacji. Wierność zasadom religijnej waloryzacji świata jest zauważalna szczególnie wśród mieszkańców wsi, zwłaszcza tych, którzy reprezentują starsze pokolenie. Przyjawszy trudną i niepoddającą się racjonalnej analizie prawdę o stworzeniu świata i obecności w nim Istoty Najwyższej, bez agnostycznych wahań i dociekań, decydują się oni na respektowanie objawionej woli Boga (oraz wynikających stąd określonych zasad etyczno-moralnych), przeciwstawiając się częstokroć własnym, czysto ludzkim zasadom postępowania. Jednym ze sposobów pozostawania w przyjaźni z Bogiem oraz duchowego doskonalenia się człowieka jest przestrzeganie Bożych przykazań i zaleceń kościelnych, co wyraża się m.in. w uczestnictwie w nabożnych praktykach. Wyptywający z potrzeby serca nawyk codziennej, serdecznej, żarliwej modlitwy czy świętowanie niedzieli i innych, wolnych od codziennych zajęć, dni przeznaczonych na szczególnie kontakt z Osobami z kręgu *sacrum* traktowane są w społeczności wiejskiej w kategoriach obowiązku, z którego nie można się zwolnić. Wpojoną od dzieciństwa konieczność uczestnictwa w sprawowanych w kościele nabożeństwach, a zwłaszcza w niedzielnej (i nie tylko) mszy św. mieszkańcy wsi kultywują skrupulatnie także w dorosłym życiu, z gorliwością i systematycznością praktykując również przystępowanie do komunii św.

W zebranych na terenie Polski centralnej materiale gwarowym<sup>1</sup> udało się wyodrębnić pole semantyczne złożone z wyrazów dotyczących tego sakramentu. Najpopularniejszą nominacją jest tu leksem **komunia**:

- a) 'sakrament ołtarza w kościele katolickim', por. *Ksiondz ni moze ty kumunii wieś s powrotym*. Chn; *Nawet kumunii ni mógł dać, tag mu sie ryncce tczynsły po śmierci matki*. M; także w wariacie fonetycznym *komunija*, por. *Kumunije na ryncce Nimce brały*. M; *Kumunije broł w Grodzisku*. ŚW – tu w połączeniu wyrazowym *brać komunię*;

<sup>1</sup> Pochodzi on z dwudziestu miejscowości położonych wokół Łodzi: Błonie – B; Ciechośławice – C; Chartupia Mała – Ch; Chojne – Chn; Dalików – D; Feliksin – F; Gidle – G; Kodrąb – K; Karczów – Kw; Lubocha – L; Lipce Reymontowskie – LR; Leźnica Wielka – LW; Modlna – M; Niewiesz – N; Piątek – P; Skoszewy – S; Siedlątków – Sw; Świnice Warckie – ŚW; Uników – U; Wandalin – W; lokalizując materiał posługuję się tymi skrótami.

- b) 'przyjmowanie tego sakramentu', por. *Po kumunii dzinkuje Bogu za fszy-sko*. B; *Chcios pietnaście minud zeby sie modlić po kumunii, to jes takie podzinkowanie Bogu*. K – konteksty nawiązują do szczególnego dziękczynienia, połączonego z uwielbieniem, do którego w milczeniu lub przez śpiew odpowiednich pieśni zobowiązani są wierni po przyjęciu tego sakramentu; por. także o komunii pod dwiema postaciami: *Ksiondz daje wino pszy kumunii*. S; w wyrażeniach: *iść (pójść, przyjść) do (od) komunii*, por. *Pirw na głodnego sie sło do komunii*. P; *Nie posta do komunii na Wielkanoc*. S; *Pognata krowy, jak pszysła ot komunii*. Sw.

Charakteryzując dzień pierwszej komunii, nazywany w przeważającej liczbie przykładów za pomocą analizowanego tu rzeczownika, informatorzy podkreślają wagę tego wydarzenia w życiu dzieci, por. *Kmunia to jez bardzo ważny dzień w życiu dziecka*. Chn, o czym świadczy również ich świąteczny strój, por. *Jednakowutko były ubrane dzieci do kumuniji*. Ch; *Włosy pot kolana miałam ukarbuwane, wianeg z merty do kumuniji*. S; *We welonie byłam u kumunii*. P. Akcentuje się też jednak wyraźnie, że dawniej celebracja tego ważnego wydarzenia nie była tak uroczysta; odbywało się ono nie zawsze w dzień świąteczny, por. *W robotny dzień byłam u kumunii, bez zodnych wytworów<sup>2</sup> jag dzisiaj*. Ch, bardzo często połączona ze zwykłymi, codziennymi obowiązkami, por. *Jak pszysłam ot kumunii, to tsza było krowy na łonki wypyńdzić*. B. Znacznie rzadziej pojawia się w tego typu kontekstach wyrażenie *pierwsza komunja*, por. *Dzieci były u piersy kumuniji*. Chn; *W drugim oddziale u pirsy kumuniji byłam*. P – tu w zwrocie *być u pierwszej komunii*.

Badany leksem *komunia* notuje się również w połączeniu z czasownikami:

- ✓ *Przyjąć (przyjmować)*, por. *Pszyjon kumunie sfintom pszede śmierciom*. LW; *Raniutko pszyjinam kumunie*. LR; *Kumunie mozno pszyjońć, jak sie ni mo grzechu cinskiego*. U; także w odniesieniu do innych sakramentów, por. *Pan Jezus pszyjon kszezd ot sfintego Jana*. LR; *Niektóry nie zdąży pszyjońdź ostatniego namaszczenia*. K; także w zn. 'zmienić wyznanie', por. *Żyt pszyjon wiare, okścił sie f kościele*. ŚW; *Posed do ewangielikóf, jejich wiare pszyjon*. U;
- ✓ *Przystąpić (przystępować)*, por. *Byłam u spowiedzi, pszystompitałam do kumunii na Wielkanoc*. C; *Do spowiedzi, do kumunii pszystympuwała*. ŚW; *Dwa rzontki sie robiom i pszystympujom do kumunii*. Ch – tu o, wynikającym z ducha odnowionej liturgii, zwyczaju przyjmowania komunii współcześnie oraz dawniej, przed Soborem Watykańskim II, por. także *Pszy balaskach sie klinkało do kumunii*. Sw; *Do kumunii pszystympuwało sie pszy kracie<sup>3</sup>*. ŚW; także w połączeniu z wyrażeniem *Stół*

<sup>2</sup> Wytwory 'ceremonie, uroczystości, świętowanie'.

<sup>3</sup> *Balaski, krata* 'balustrada oddzielająca prezbiterium od nawy'.

*Pański*, por. *Tsza pszystympuwałż do Stołu Pańskiego*. K; *Bes fyszyskie niedziele pszystympuje do Stołu Pańskiego*. S; *Pszystympuje sie do Stołu Pańskiego*. Sw.

Synonimiczne treści, w stosunku do omawianego wyżej rzeczownika *komunia*, zawiera również leksem *pokarm*:

- ✓ ‘w sensie nadprzyrodzonym: o komunii’, por. w cytatach wskazujących, że wierni są karmieni Ciałem i Krwią Chrystusa, które pogłębiają i umacniają chrześcijańskie życie w łasce i przyczyniają się do jego wzrostu: *Pokarmym naszym jes Ciało i kref Pańska*. K; *Kumunia jes pokarmym na życie wieczne*. N; też w wyrażeniu: *pokarm duchowy*, por. *Kumunia jez naszym pokarmym duchowym*. ŚW; *Pokarm duchowy jes, byżmy w drodze nie ustali*. U; *Bes tyn pokarm duchowy cłowieg jez lepsy*. W;
- ✓ ‘pożywienie, zwykle w odniesieniu do pokarmów święconych w Wielką Sobotę’, por. *We Wielgom Sobote sie pokarmy śfińci*. Chn; *Pokarmy sie śfińci na śniodanie wielkanocne*. Sw; *Pirf sie pokarmy śfińciło po dumach*. W<sup>4</sup>.

Semantyka leksemu *eucharystia* będącego w teologiczno-doktrynalnym języku również synonimem *komunii* (por. EK 1985, t. IV, s.v.), w badanym materiale gwarowym ograniczona jest do ofiary mszy św. Zebrane poświadczenia podkreślają ponadto, że i w tym znaczeniu mieszkańcy wsi używają tego rzeczownika niezbyt często, por. *Ksiondz mówi eucharystia, a ludzie mówiom msza*. Ch; *Pszót to sie mówiło msza śfienta, a tero sie mówi eucharystia*. K; *Tero msza śfinto nie mówiom, ino eucharystia: eucharystie otprawi tyn i tyn*. P.

Leksemami współrzedzonymi z omówionym wyżej rzeczownikiem *komunia* są również:

- ✓ *Komunijny* ‘związany z I komunią św.’, por. *Pszyjińcia komunijne robiom bogate*. K; *Msza komunijno bedzie o dziesionty*. L; także w połączeniach wyrazowych: *dzieci komunijne*, por. *Dzieci komunijne słyf procesji*. C; *Na Jasnom Górze jadom dzieci komunijne*. K; *Mało było dzieci komunijnych f tym roku*. L; *Dzieci komunijne majom msze po południu*. LW; tu także z przymiotnikiem *pokomunijny*, por. *Tydzień bioty jez dlo dzieci pokomunijnych*. K; *Pokomunijnych dzieci było duza f kościele*. N; *pamiętki komunijne*, por. *Pokupiłam pamiontki komunijne*. F; *Ksionc po południu rozdawoł pamiontki komunijne*. Kw. Nazwaniu podobnych treści służy również połączenie wyrazowe *pamiętki od*

---

<sup>4</sup> Informatorka wspomina tu jeden z ważniejszych obrzędów wielkanocnych – dawny zwyczaj święcenia pokarmów poza świątynią, zwłaszcza w miejscowościach znacznie od niej oddalonych.

komunii, por. *Dzieci dostały pamiontki ot kumunii*. M; *Duza było tych pamionteg ot kumunii*. L, jak również sam leksem *pamiątka* – w egzemplifikujących go cytatach, na podstawie kontekstu i konsytuacji, bezbłędnie można odróżnić, przy jakiej sposobności trafiły do przyszlých właścicieli konkretne przedmioty kultu religijnego, por. *Pamiontki ksiondz dawoł zafse po południu*. G; *Pokupił ksionc pamiontki dzieciom*. N;

- ✓ *Komunikant* ‘opłatek konsekrowany, komunია’, por. *Komunikand weźnie na pół ksiondz, jag mu brakuje do rozdowania*. Ch; *Brakło kumunikantóť ksiondzu, bo fszyskie rozdoł*. G; *Kumunikanty som f tybernakulum*. N; także w postaci *komunikat*, por. *Kumunikaty f kielichu som*. Kw; *Kumunikaty pszekłado do kielicha ksionc*. L. Konteksty wskazują również na bliskoznaczny leksem *opłateczek*, por. *Pełny kielich mióť ksionc tych opłateckóť*. Chn; *We Wielkanoc kumunikowoł, opłatecki rozdawoł*. U. Będący podstawą derywacji rzeczownik *opłatek* (zapożyczenie łac. *oblatum* ‘dar ofiarny’, za pośrednictwem stczes. *opłatek* (BASAJ, SIATKOWSKI 1972: 21);
  - a) ‘po konsekracji używany jako hostia i komunikant’, por. *F tym opłatku, f ty pszenojśfintszy hostii tfasz Chrystusa sie ukazała*. LW; *Opłatki ksiondz rozdaje, jag jes komunია*. Sw;
  - b) ‘rodzaj chleba z mąki pszennej i wody w formie bardzo cienkich płatków, którym wierni dzielą się w okresie świąt Bożego Narodzenia na znak wzajemnej miłości i braterstwa’, znaczenie to ma bogatą egzemplifikację, por. *U siostróť piekom te opłatki*. LW; *Organista opłatki nosił*. M; także w zwrocie *łamać się opłatkiem*, por. *Łomali my sie opłatkim*<sup>5</sup>. ŚW.

Konsekrowany opłatek nazywa również synonimiczny rzeczownik *hostia* (łac. *hostia* ‘ofiara, zwierzę ofiarne’). Tę bliskoznaczność informatorzy podkreślają *expressis verbis*, por. *Na hostie mówiom kumunikanty*. Ch. Inne przytoczenia dotyczą sposobu przyjmowania komunii u protestantów, por. *Ewangieliki zamiast hostii to miały talorecki chleba cy bułki*. S, a także sakramentu ołtarza pod dwiema postaciami w kościele katolickim, por. *Hostie macza f kielichu i podaje*. U. Omawiany leksem nazywa jednak przede wszystkim chleb praśny w kształcie krążka o większej średnicy – ok. 5 cm (komunikanty są o połowę mniejsze), używany jako materia sakramentalna do sprawowania przeistoczenia we mszy św., por. w cytatach definiujących: *Hostia to jes tyn duży opłatek*. B; *Tyn duży opłatek, co ksiondz mo, to jes*

<sup>5</sup> Mający religijną genezę zwyczaj dzielenia się opłatkiem – najważniejsza chwila wieczerzy – jest wyrazem pojednania się z bliskimi, symbolizuje godzenie zwaśnionych, przebaczenie win, zapominanie o doznanych krzywdach, por. *Musowo tsza daruwać fszysko, bo by się ni móg pszełomadź opłatkim*. S.

*hostia*. ŚW; dotyczących obrzędu podniesienia: *Hostie ksiondz łomie na podniesinie*. G; *Ksionc podnosi hostie do góry, a późni kielich z winym*. K; oraz wystawienia konsekrowanej hostii w monstrancji dla adoracji Najświętszego Sakramentu: *Postawił monstrancje s pszenojśfintszom hostiom*. LW; także w postaci fonetycznej *hostyja*: *Hostyjom podnosi ksiondz na podniesinie* Chn;

- 1) *Komunikować* ‘udzielać komunii św.’, por. *Ksionc kumunikuje*. Chn; *Jag Ojciec Śfinty był, to duza ksinzy kumunikuwało*. G; *Zokunnik kumunikowoł*. LR.

W omawianym tu kręgu tematycznym, związanym z komunią, należy również zwrócić uwagę na następujące leksemy:

### 2) *Chleb*

- a) ‘podstawowe pożywienie człowieka’ – informatorzy podkreślają szacunek dla chleba, wynikający m. in. z jego braku por. *Chleba sie upragła, jag była mało, na niedziele ino był chlepek*. G; *Chlepek sie downi nie poniewiroł na zimi*. L; *Jak sie podniosło kawolek chleba ze zimi, to sie pocatuwało*. Sw; tu także o mannie, pokarmie danym Żydom z nieba, por. *Manne im zesłoł – to znacy chlepek*. S;
- b) ‘w odniesieniu do eucharystii’, por. *Pszenojśfintszo hostia to jes chlepek – Ciało Boże*. LW; także w wyrażeniu *chleb i wino*, por. *Chlepek i wino pszeminiło sie w Ciało i Kref Pana Jezusa*. K; *Pan Jezus chlepek i wino rozdawoł uczniom*. LR – nawiązanie do czynności Jezusa (łamanie chleba, modlitwa dziękczynna) związanych z rytuałem wieczerzy paschalnej – źródłem i początkiem ofiary eucharystycznej;

### 3) *Ciało*

- a. ‘o ciele ludzkim, przeciwstawianym duszy’, por. *S ciata i dusy cłowiek sie sklado*. D, por. także w kontekstach związanych z obrzędami grzebania zmarłych oraz pośmiertnej rzeczywistości: *Bedom wyprowadzać ciało, ide na wyprowadzunek*. F; *Wyprowadziny ciata z dumu były*. P; *Ciało się roz dwa rozleci f trumnie*. U; także w odniesieniu do ciała Jezusa, w kontekście Jego męki i śmierci krzyżowej, por. *Jag umar, to ciało zdjini s kszyza i złożyli do grobu*. Ch; *Na kuńcu tych biczóף takie haki były, kaliczyły to ciało*. P;
- b. ‘ciało Chrystusa na określenie Jego sakramentalnej obecności w eucharystii’, por. *Dlo katolikóף pszenojśfintszo hostia to jes ciało Boże, jes tam Ciało Chrystusa*. LW; *Ciało Chrystusa podnosi ksiondz na podniesinie*. S; *Bieszcie i jeccie, to jes Ciało moje – powiedzioł Chrystus*. G (Mk 14, 22) – konsekuracyjne słowa Chrystusa wypowiedziane podczas wieczerzy paschalnej; także w wyrażeniu *Ciało i Krew Pańska (Pana Jezusa)* – cytaty wskazują na istotę przeistoczenia i komunii pod dwiema postaciami, realnie uobecniającymi Chrystusa, którymi karmieni są wierni, por. *Chlepek*

*i wino ksionc pszemienia f Ciało i Kref Pańskom. Ch; Ksionc powi słowo, a to sie pszemini f Ciało i Kref Pana Jezusa. K; Spożywamy Ciało i Kref Pańskom. K;*

- c. *Boże Ciało* ‘święto ku czci Najświętszego Sakramentu’. Cytaty podkreślają szczególne znaczenie i podniosłość tej ważnej uroczystości liturgicznej, por. *W Boże Ciało sie urocyscie otprawio. ŚW*; dotyczą jednak głównie kulminacyjnej części nabożeństwa eucharystycznego – mającej charakter adoracyjny, odprawianej w religijnym nastroju najwyższej powagi, procesji teoforycznej, por. *Pana Jezusa f procesji ksiondz nie sie w Boże Ciało. F; W Boże Ciało do czterech ontarzy procesjo. U;*

4) *Krew*

- a. ‘o ofierze mszy św.’, por. *Bieszcie i pijcie – to jes krew moja. G (Mk 14, 24); F kielichu była kref Pana Jezusa. P*; także w wyrażeniu *Ciało i Krew Pańska*, por. *F kumunii pszymujemy Ciało i Kref Pańskom. D; Karmimy się Ciałym i Krfiom Pańskom. K;*
- b. ‘o krwi Chrystusa w kontekście Jego męki i śmierci’, por. *Kref płynęła z boku Jezusowego. K; Biczowali biczmi, na kuńcu takie haki były, co rozrywały ciało Pana Jezusa i płynęła kref. LW;*

- 5) *Pascha* (hebr. *pesach*, grec., łac. *pascha*)<sup>6</sup> – występuje w kontekstach związanych z Ostatnią Wieczerzą, por. *Z apostołami spożył pasche. S; Pan Jezus spożył pasche z uciami. ŚW*, ale głównie w odniesieniu do żydowskiego święta paschy, obchodzonego w pierwszą wiosenną pełnię księżyca na pamiątkę wyjścia z Egiptu (tu także w postaci fonetycznej *paska*), por. *Nidz nie robiły, jag była ta paska. B*; por. także w wyrażeniach: *święto paschy: Zbliżała sie pascha, zafsze na sfinto paschy wypuszczali jednego, co we wińziniu siedzioł. K; pascha żydowska: Miały tom paske żydyskom. P.*

Pokrewieństwo semantyczne i strukturalne z rzeczownikiem *pascha* wykazuje przymiotnik *paschalny*, w badanym materiale wyłącznie w połączeniu wyrazowym *świeca paschalna*, które nazywa dużą, sporządzoną z prawdziwego wosku, wielkanocną świecę, na której widnieje pierwsza oraz ostatnia litera alfabetu greckiego i data roczna. Cytaty wskazują na jej udział w procesji rezurekcyjnej, por. *Na rezurekcyi tom sfice paschalnom niesom. P* oraz stałe, centralne miejsce w świątyni, por. *Sfica paschalno stoi na ołtarzu. Sw. Jednowyrazowa nazwa omawianego desygnatu brzmi paschał, por. Ksiondz lichtarz do paschału kupił. Chn; Na rezurekcyi paschał niesom*

<sup>6</sup> W zn. ‘przejście, wyjście’ nawiązuje do wydarzeń będących treścią starotestamentowej księgi Exodus mówiącej o wyprowadzeniu przez Mojżesza narodu żydowskiego z Egiptu; leksem należy również do kręgu tematycznego związanego ze świętami wielkanocnymi – źródłem i ośrodkiem liturgii chrześcijańskiej.

*f procesyji*. K. Inne przytoczenia wskazują, że na przygotowanej i poświęconej w czasie wigilii paschalnej świecy, por. *Paschał sie sfińci we Wielgom Sobote*. ŚW, widnieje pięć punktów symbolizujących rany Chrystusa, układających się w znak krzyża, por. *Kszyzyg na paschale jes s takich kuleckóŕ cervunych*. LW; także w postaci *paskał*, por. *Ot paskału zapolajom ksześni sfice na kście*. U – tu o bardzo ważnej funkcji, jaką pełni ta świeca w kościele w ciągu roku liturgicznego stanowiąc dla nowo ochrzczonych symbol przejścia z mroków pogaństwa do nowego życia w Chrystusie;

### 6) *Wieczera*

- a. ‘kolacja wigilijna’, por. *Jedyn talirz wincy tsza postawidź do wieczery*. K; *Do wieczery siadomy s pirsom gwiastkom*. Sw<sup>7</sup>;
- b. ‘posiłek wieczorny, który spożył Chrystus z uczniami przed Swą męką, por. *Na wieczery dwunastu apostołów było*. LW; *Pojmali Go na wieczery*. S; częściej w wyrażeniu *Ostatnia Wieczera*, por. *Ostatnio Wieczera jez na obrazie*. LR; *We wiecerniku Ostatniom Wieczere miotł z nimi*. U; *Ostatniom Wieczere Chrystus spożył z ucniami*. K – warto zauważyć, że w kontekście leksemów: *wieczera* i *pascha* (por. wyżej) pojawia się, mający biblijną proveniencję czasownik *spożyć* (*spożywać*). Zależność między nim, a należącym do niższego rejestru *verbum jeść* informatorzy przekazują *expressis verbis*, por. *Siedzieli koło stołu i jedli Ostatniom Wieczere, spożywali, jak to sie mówi*. K;
- c. ‘posiłek spożywany przez Izraelitów w dzień szabatu’, por. *F piontek po zachodzie słońca i f sobote do zachodu słońca był siabes, miały wieczere*. P; *F siabez mieli wieczere*. S<sup>8</sup>;

### 7) *Wieczerać* ‘spożywać wieczerę’, częściej w odniesieniu do Ostatniej Wieczery, por. *Pan Jezuz wieczerał na Ostatni Wieczery z uczniami*. K; *Judas tyz nimi wieczerał*. N; *Tu bedziemy wieczerać – powiedzioł do apostołóŕ Chrystus*. M; rzadziej do kolacji wigilijnej, por. *Do późna my wieczerali, prawie do pasterki*. P;

### 8) *Wino*

- a. ‘rodzaj napoju otrzymanego z winogron’ – egzemplifikacja dotyczy głównie cudu w Kanie Galilejskiej, por. *Matka mówiła Jezusowi, ze wina ni majom*. K (J 2, 3); *Pszeminił wode w dobre wino*. LW; *Gospodorz we-*

---

<sup>7</sup> Synonimiczną w stosunku do omawianej tu *wieczery*, używaną częściej na badanym terenie, nazwą uroczystej kolacji w przeddzień Bożego Narodzenia jest *wigilia*, por. *Zafse my gotuwali dwanaście potraw na wigilie*. K; także w postaci archaicznej: *wilia*, *wilija*, por. *Na wilijom nie do pary potraf tsza uszykuwać*. G.

<sup>8</sup> Tu także bliskoznaczny rzeczownik, pozbawiony jednoznacznych elementów wartościujących *kolacja*, por. *Na kolacje f siabez miały chałke, rybe, kace minso*. P.

*sela zachował lepsze wino na ostatek. N; Zabrakło wina na tych godach. ŚW;*

- b.** 'napój przemieniony w eucharystii w krew Chrystusa', por. *W Młodzianków<sup>9</sup> to ksiondz daje wino do picio. Kw;* także w wyrażeniach: *mszalne wino*, por. *Mszalne wino pszemínio ksionc. B;* *wino do mszy*, por. *F takich ampułeczek jez wino do mszy. S;* *chleb i wino*, por. *Pan Jezus chleb i wino rozdawoł uczniom. LR;* informatorzy kładą nacisk na rzeczywistość obecność Chrystusa pod postaciami chleba i wina, por. *F tym chlebie i winie ukryty jes Pan Jezus, Jego Ciało i Kref. K.*

I komunie św. poprzedza odpowiednia formacja religijna, przygotowanie to werbalizowane jest w badanych gwarach za pomocą leksemów:

- 9)** *Katecheza* 'nauka zasad wiary, religii', por. *Prefekty, te młode ksindze ucom katechezy. LR;* także w formie *katacheza*, por. *Katacheza była po południu. M;* oraz *katechezja*, por. *Pszet katechezjom dzieci się modłom do Ducha Śfintego. LR;* *Na katechezje my chodzili. ŚW;*
- 10)** *Katechizm* 'zasady wiary, podawane zwykle w formie pytań i odpowiedzi'. Informatorzy głównie wspominają minione czasy, kiedy to wykład zasad wiary przyswajali sobie w czasie przygotowania do I komunii św., por. *Na nauce organista ucył katechizmu. Ch;* *Na nauke sie chodziło, cały katechis tsza było umieć. M;* *Ucyłam sie katechizmu. ŚW.* Egzemplifikowany tu rzeczownik funkcjonuje również dla nazwania samego procesu przygotowania do I komunii św., por. *Chodziłam na katechis pszet kumuniom. Chn;* także w postaci z przestawką *katechmiz*, por. *Cały rog był katechmis, jag my śli do kumunii. LR;*
- 11)** *Katecheta* 'nauczający zasad wiary', por. *Katecheta to moze być chtóź inny, nie – ksionc. B;* głównie w postaci *katacheta*, por. *Pszedzielili im katachete tym dzieciom. F;* *Katacheta ucy religii f skole. U;* także w przytoczeniach wskazujących, że zawód, o którym mowa, charakterystyczny jest dla czasów współczesnych, por. *Katachetó f pirw nie było. S;* *Tero nastały te katachety. Sw;*
- 12)** *Katechetka*
- a.** 'nauczycielka religii', por. *Siostra katechetkom jes f szkole. Chn;* *Katechetkom jes f takim podmiastecku, f taki osadzie. F;* *Katechetków nie było pirf. G;* także w postaci *katachetka*, por. *Tero katachetka ucy religii. S;* *Ot tamtego roku katachetka jes. U;*
- b.** 'salka katechetyczna', por. *Katachetka jez w organistó fce. LW;* *Omaluwały katachetke. S;*

---

<sup>9</sup> Święto *Młodzianków* obchodzone w Kościele 28 grudnia dla upamiętnienia: **a)** dzieci nienarodzonych; **b)** niemowląt wymordowanych na rozkaz Heroda – tu nawiązanie do udzielanej w tym dniu komunii św. pod dwiema postaciami.

- 13)** *Katechetyczny* ‘mający związek z katechezą’, w wyrażeniu *salka katechetyczna*, por. *Drzewiano salka katechetyczno była*. Sw. Cytaty odnoszą się głównie do okresu, kiedy nauczanie religii odbywało się poza szkołą, por. *Prec po salkach katechetycznych była religia*. Sw; *Pirw religia była f salce katechetyczny*. U;
- 14)** *Nauka*
- a.** ‘przygotowanie do I komunii św., nauka katechizmu’, jest to podstawowe na badanym terenie znaczenie tego leksemu, bogata egzemplifikacja, mająca charakter wspomnieniowy, pochodzi głównie od przedstawicieli najstarszego pokolenia, por. *Na nauce ksiondz ucył katechizmu*. Ch; *Zdowało się agzamin na nauce*. K; *Na nauke sie chodziło we wakacje*. LR; *Na nauke sie chodziło pszet kumuniom*. P. Omawianego leksemu używa się także w kontekście przygotowania do innych sakramentów św., które stanowi *signum temporis* nie tak odległej przeszłości, por. *Tako nauka pszet ksztył jes, kszesni i rodzice musom pszyjż na nauke*. K; *Downi pszed birzmuwanim nie było naug żodnych*. P; *Dzisiej to młode majom nauki do birzmuwanio*. Sw; *Tero som nauki pszedmatżeńskie, pirf tych naug nie było*. P. Badane znaczenie tego rzeczownika znane jest więc głównie młodszemu użytkownikom gwary, por. *Pszet słubym na nauki chodzimy*. M; *Nauki do birzmuwanio my mieli w ósmy klasie*. ŚW;
- b.** ‘rodzaj kazania’, por. *Na Goszkich Żalach ksiondz mówi takom nauke*. LW; *Do kobid nauka była*. Chn; *Na jedny nauce byłam ino na tych rekolekcjach*. L; tu także wyrażenia: *nauka misyjna*, por. *Som misje f kościolach, nauki misyjne*. S; *nauka rekolekcyjna*, por. *Na nauki rekolekcyjne my chodzili*. L; *nauka stanowa dla kobiet (mężczyzn)*, por. *Nauka stanowo dlo meszczysz i dlo kobid była na rekolekcjach*. P; *Osobiście<sup>10</sup> była na misjach nauka stanowo lo kobit*. Sw; *Dlo meszczysz stanowo nauka była po południu*. ŚW;
- c.** ‘nauczanie’, por. w kontekstach w odniesieniu do drugiej Osoby Trójcy św.: *Pan Jezuz nowom nauke pszynióż i dlotego sie Żydom nie spodobało*. Ch; także w połączeniach wyrazowych: *nauka Jezusa*, por. *Ucnie chodziły i słuchały ty nauki Jezusa*. Sw; oraz *nauka Jezusowa*, por. *Trudno była ta nauka Jezusowo*. K. Dominanta przykładów z przydawką dopełniaczową potwierdza wcześniejsze ustalenia Kucały (1988:140), zgodnie z którymi, typowe dla polszczyzny dawniejszej, formy typu *Matka Boża/Boska* (z epitetem wyrażonym przez przymiotnik) ustępują w języku współczesnym, opartym na łacińskim wzorze (*Mater Dei*) postaciom *Matka Boga*;
- 15)** *Przygotowanie*, w połączeniach wyrazowych: *przygotowanie do komunii*, por. *Na nauce było przygotowanie do kumunii*. C; *Pszygotowanie do*

---

<sup>10</sup> *Osobiście* ‘osobno’.

*kununii jez bes cały rok*. K; wypowiedzi dotyczące sakramentu bierzmowania pochodzą od informatorów młodszego pokolenia, por. *Do bierzmuwano pszygotowanie było w naszym kościele*. G; *Pszygotowanie do bierzmuwano my mieli w ósmym klasie*. S. W kontekstach z odniesieniem do tych samych sakramentów funkcjonuje także czasownik *przygotować* (*przygotowywać*), por. *Organista nos pszygotował do kumunii*. B; *Katechetka do kumunii pszygotowuje dzieci*. K; *Ksiondz do bierzmuwano pszygotowuje*. Kw. Te same treści wyrażają cytaty z zawartymi w nich leksemami: *przysposobić*, por. *Katechetka przysposobiła dzieci do kumunii śfinty*. K; *Noz do kumunii to organista przysposobił*. N; oraz *przysposobienie*, por. *Tsza było pszejś przysposobinie do kumunii*. D; *Przysposobinie do kumunii było bes całe lato*. U;

Pamiętki, które dzieci otrzymują z okazji przyjęcia I komunii św., nazywają następujące rzeczowniki:

- 16) *Książeczka* ‘książeczka do nabożeństwa’, por. *Książeczki my dostali do kumunii*. Kw; *Białom mom książeczke, jesce ot kumunii*. M; *Różne modlitwy odmowiom s książeczki*. S. Jak wynika z cytatów, współczesny katolik uczestnicząc w, odprawianej w języku polskim, eucharystii nie korzysta raczej z książeczki, por. *Starom książeczke mom, pszez okłatkóf, pszez niczego*. LR; tu także zwrot *modlić się na książeczce*, por. *Na książeczce sie tero nie modlom na mszy*. K; *Downi na książeczkach sie ludzie modlili*. M; również w połączeniach wyrazowych: *książeczka do kościoła*, por. *F książeczce do kościoła som te pieśni*. G; *książeczka do nabożeństwa*, por. *Tero na mszy książeczki do nabożynstwa som niepotrzebne*. W; *książeczka do modlitwy (modlitewna)*, por. *Książeczki do modlitwy zapumniałam wziąś*. K; *Na nowenne książeczki modlitewne som specjalne*. ŚW. Podobną semantykę ma na omawianym terenie femininum *książka* –
- a. ‘książeczka do nabożeństwa’, por. *Ksiondz otprawił po łacinie, a ludzie się modliły na ksiąskach*. Ch; *Modlitewki odmowiałam s ty ksiunski*. U; także w wyrażeniu *książka do kościoła*, por. *Gdziesiż mi się zapodziała ksiąska do kościoła*. B;
- b. ‘podręcznik do nauki katechizmu’, por. *Na nauce organista ucył katechizmu, ojciecz mi sie wystaroł o ksiąske*. Ch; *Całom ksiąske tsza było umieć, jag był agzamin do kumunii*. Kw;
- c. ‘śpiewnik’, por. *Ksiąske s pieśniami do umarłych miałam*. LR;

#### 17) Medalik

- a. ‘mały medal obustronnie rzeźbiony chrześcijańskimi symbolami, noszony na piersiach jako emblemat wiary katolickiej’, por. w cytatach, które wskazują na potrzebę posiadania przez wiernych tego zewnętrznego znaku świadczącego o przywiązaniu do Boga i zawierzeniu się Jego opiece: *Ko-*

zdy wierzoncy powion nosidź medalik. B; Medalika nigdy nie zdyjmuje. D; Srebrny medalig nie śniedzieje. K; Mom medalik, żeby sie co nie stało. N; Jozem dała medalig do trumny. U; także jako pamiątka pierwszokomunijnia, por. Medalik sie dostowało, jak sie poszło do kumunii. C; Tsza zdubeltować<sup>11</sup> te medaliki, żeby kozde dziecko miało. S; tu także formacja deminutywna drugiego stopnia *medaliczek*, por. *Medaliceg ot kumunii gdzież zgubiłam*. F; *Medaliceg na snurecku nosiłam*. S; wyrażenie *cudowny medalik* ‘medalik poświęcony czci NMP Niepokalanej’ częściej używane przez młodszych użytkowników gwary, nierzadko zaangażowanych w ruchach religijnych, którzy zdają sobie sprawę z obecności Maryi w ich życiu duchowym, por. *Córka moja nosi tyn cudowny medalik*. N;

- b. ‘krzyżyk przy różańcu’, tu w postaci *mędalik*, por. *Mendolik sie całowało na pocontku i na kuńcu różańca*. Ch; *Myndolik pocatuwoteś?* - *pytała bapcia*. Chn; c) ‘przezvisko dla mieszkańców Gidel<sup>12</sup>’, por. *Myndoliki noz nazawajom*. G

Synonimiczny charakter ma leksem *skaplerz* ‘dwa kawałki materiału z wyszytym imieniem Matki Boskiej, które nosi się na tasiemce na szyi’, por. *Skaplerz był kańciaty, s towaru, tak sie składało*. Ch; *Skaplirz na tasimecce był wążiutki, późni nastaty tańcuski*. Kw; *Skaplerze sie dostowało po kumunii, małe, kantowe, s cornego towaru, tag jag z aksamitu*. Kw; *Medalig i skaplesz się na ty samy tasimce nosiło*. M; *Skaplerz nosili zamiaz medalika, taki s towaru, z Matkom Boskom*. P. Derywat *skaplerzyk* nie oznacza desygnatu w rozmiarach mniejszych niż określany przez formację neutralną, por. *Skaplerzyg dowali ksześni*. F; *Skaplerzyg był kańciaty*. L. Przytoczenia wskazują więc nie tyle na jego deminutywny charakter, ile na emocjonalne, dodatnie zabarwienie uczuciowe, por. *Skaplerzyk to tag wincy delkatnie*. K; tu także, jak się wydaje, cytat, w którym omawiany leksem określa przydawka *mały*, por. *Taki mały skaplirzyg miałam*. U. Oparty na tym samym rdzeniu przymiotnik *Szaplerzna* nazywa ‘obchodzone 16 lipca święto Matki Bożej’, por. *Na Szkaplerznom otpuz w Żytnie*. G; także w postaci *Szaplerna*, por. *F Szkaplerznom było sfinto pirf*. LW; oraz *Szaplerska*, por. *Skaplerski jez w lipcu*. N. Pełny tytuł Matki Bożej związany ze *skaplerzem* brzmi *Matka Boska Szkaplerzna*, por. *Matka Bosko Szkaplerzno siedzi na takim obłoku, nogi bose i tszymo te skaplerze*. Kw; podobnie do nazwy święta, por. *Matki Boski Szkaplerzny, potocnie to sie mówi: na Szkaplerznom*. M; *Matki Boski Szkaplerny jes szesnastego lipca*. LR.

- 18) *Obrazek* ‘niedużych rozmiarów wizerunek Chrystusa lub świętych’, por. *Obrazeg ot kumunii stoi na kredynsie*. B; *Tyn obrazeg jez ot kumunii*. K;

<sup>11</sup> *Zdubeltować* ‘podwoić, tu: zakupić podwójną ilość’.

<sup>12</sup> Gidle (k. Częstochowy) – ważny ośrodek kultu maryjnego w Polsce, sanktuarium z cudowną figurką (wielkości 9 cm) Matki Bożej.

tu także współfunkcyjny semantycznie, mający charakter ekspresywno-stylistyczny, derywat sekundarny, por. *Obrazecki my dostali ot kumunii*. U. Obie formacje nazywają również ‘mały kolorowy wizerunek’, noszony zwykle w książeczce do nabożeństwa, stanowiący zachętę do modlitwy, por. *Obraski ksiondz daje na kolińdzie* L; *Taki ładny obrazeg nose stale f książeczce*. Sw; *Mom obrazek s takimi aniołeckami*. Sw/*Obrazeceg mom s takom modlitefkom f książeczce*. G; *F książeczce mom pore tych obrazeckóf*. S. Obecne w cytowanych tu przytoczeniach formacje drugiego stopnia: *aniołeczek, książeczka, obrazeczek*, których podstawy słowotwórcze mają już charakter deminutywno-emocjonalny, wskazują na większy stopień ich ekspresywizacji, intensyfikującą funkcję tworzących je formantów: *-ek, -ka*. Derywaty tego typu mogą świadczyć także o indywidualnej skłonności mówiących do posługiwania się nimi, jak również o osłabieniu, neutralizacji znaczenia, zatracie przejrzystości formacji prymarnych typu *aniołek, obrazek*.

Będący podstawą derywacji, dla formacji omówionych wyżej, leksem *obraz* nazywa w badanych gwarach święte wizerunki dużych rozmiarów umieszczane, zgodnie z ich chrześcijańskim kultem, w kościołach, domach i innych miejscach, por. *Obraz we wielgim ottarzu miot poźłocanom korune*. Ch; *Na sieracki szosie, pszy kszyzu był tyn obras*. Chn; *Obras Pana Jezusa z ofartym sercym mom w dumu*. LW; *Obraz mom, modle sie i patsze na miłosierne ocy Pana Jezusa*. S; *Pszed obrazym Matki Boski ukłonk*. K. Kontemplacja świętych obrazów, nastrojających do modlitwy, przyczynia się, jak widać, do pogłębienia życia religijnego, por. także w przytoczeniu mówiącym o czci oddawanej świętym wizerunkom w czasie uroczystości ku czci Najświętszego Sakramentu: *Čtery kobity jednakowo ubrane niesom tyn obraz na Boże Ciało*. F; *Ubrały obras, ustroiły na Boże Ciało*. L;

**19) Różaniec** ‘sznur paciorków służących do odliczania odmawianych modlitw „Ojcze nasz” i „Zdrowaś Mario”’. Informatorzy chętnie mówią o desygnacie będącym pierwszokomunijną pamiątką, por. *Różaniedz ot pirsy kumunii długo miałam, ale mi sie pszerwoł*. B; *Różańce biote ksiondz dzieciom pokupił*. L; *F takim pudełecku mom tyn różaniec*. Sw. Omawiany leksem jest używany także na oznaczenie dużych rozmiarów przedmiotu niesionego w uroczystej procesji eucharystycznej, por. *Taki duzy różaniec f procesji sie niesie z drewnianemi paciorkami*. K; *Różaniedz niesom kobity*. LR; *Od różańca tys som sarfy*. Sw; zaś w postaci zdrobniejszej w odniesieniu do przedmiotu małego, por. *Tero takie różańczyki na palec kupidź možno*. N, używanego głównie przez młode pokolenie, por. *Na palcu majom takie różańczyki*. P; *Kleryg miot taki mały różaniedz na palcu*. Sw – tu wielkość wyrażona przy pomocy formy podstawowej z przymiotnikiem *mały*, który jest jedynym sygna-

łem różnicy znaczeniowej. Analizowany rzeczownik nazywa w badanym materiale również:

- a. 'wielokrotne odmawianie w.w. modlitw', por. *Cały różaniec co dzień mówie*. P; *Zafse na wieczór odmowiom różaniec*. Sw. Liczne przytoczenia podkreślają, że wśród innych form kontaktu z Bogiem różaniec ma priorytetowy charakter, mieszkańcy wsi faworyzują ten rodzaj modlitwy odmawianej w różnych okolicznościach, por. *Różaniedz zmówiła f podróży*. L; także w czasie mszy św. (co nie jest może godne pochwały), zwłaszcza przedsoborowej, por. *Jag była msza po łacinie, to ludzie różaniedz mówili*. U; lub innych nabożeństw, por. *Dziesień pocioryskóf se odmówie, na różańcu sie tys pomodle na pasyi*<sup>13</sup>. Chn; tu także wyrażenia: *częstka różańca*, por. *Bapki takie śpiwały częstke różańca pszet sumom*. L; *dziesiątek (dziesiątka) różańca*, por. *Chocioz jednom dziesiontke różańca zmówiłam*. M; *Dziesionteg różańca kozdy odmowio*. N; *różaniec fatimski*, por. *Różaniec fatimski był f kościele*. C; *różaniec pokutny*, por. *Za duse cyścowe ofiaruje się różaniec pokutny*. K; *Cały listopad sie mówi różaniec pokutny*. L;
- b. 'nabożeństwo różańcowe', por. *F październiku my chodzili na różaniec*. Sw; *Na różaniedz idziemy do kszczyza na wieczór*. M; *Pszy figurce był różaniec*. ŚW;
- c. 'kółko różańcowe', por. *Kobity pszeważnie nolezały do różańca*. D; także w połączeniach wyrazowych nazywających różne formy działalności czcicieli kultu maryjnego, por. *koło (kółko) różańcowe: Nolezała do koła różańcowego*. B; *Kobity s kółka różańcowego prowadziły śpief*. Sw; *żywy różaniec: Msza była zakupiono od żywego różańca*. LW; *żywa róża: Cłonkinie żywy róży sie schodzom i odmowiajom różaniec*. S.

W kręgu tematycznym związanym z sakramentem komunii, w tym także I komunii św., odnotowano w badanym materiale także następujące leksemy:

- 20) *Bielanki* – rzeczownik nazywa ubrane na biało dziewczynki, sypiące kwiatki w czasie procesji, zwykle te, które przystąpiły niedawno do I komunii św., por. *Te dziefcynki do bielanków nolezom*. B; *Bielanków duza było, sypały kfiotki*. P. Treści zawarte w tej nazwie wyrażają także utarte połączenie wyrazowe, używane głównie przez młodsze pokolenie, *dziewczynki (do) od sypania kwiatków*, por. *Dziefcynki do sypania kfiatków idom pszet ksindzym i sypiom*. K. Podkreśla się również, że opisywany tu obrzęd uświetnia mające charakter adoracyjny, odprawiane w podniosłym, religijnym nastroju, procesje: z okazji Bożego Ciała, czy rezurekcyjną –

---

<sup>13</sup> *Pasyja* 'oparte na rozważaniu męki Jezusa nabożeństwo wielkopostne, nazywane także Gorzkimi Żałami'.

związaną z najważniejszymi w roku liturgicznym świętami, por. *Dziefczynki ot sypanio kfiotkóf, te co były f tamtym roku u kumunii idom f procesji*. L; *Na bielutko ubrane dziefczynki ot sypanio kfiatkóf*. Sw; w jednym cytacie także *dzieci od sypania kwiatków*, por. *Pszet ksindzym idom dzieci ot sypanio kfiotkóf*. U – informatorka miała na myśli zapewne dziewczynki, gdyż chłopcy nie biorą udziału w tej ceremonii; pierwszy człon wyrażenia także w postaci *dziolszka*, por. *Dziolski do sypanio kfiotkóf s pszodu idom*. LR. Te same treści mogą być wyrażone także opisowo, por. *Dziolskóf takich małych ot kumunii było pore, kfiotuski sypały*. LR. W przytoczonych wypowiedziach, których podmiotem są dzieci, zwraca uwagę nagromadzenie, pozytywnie wartościujących, formacji deminutywno-ekspresywnych, por. rzeczowniki: *dziefczynka, dziolszka, kwiatek, kwiatuszek*, a także intensivum przysłówkowe *bielutko*, z formantem *-utko*, za pomocą którego cecha wyrażona w podstawie słowotwórczej ulega wzmocnieniu. Niewielki rozmiar desygnatów wynikający ze związków z dzieckiem skłania więc do wyrażania takich emocji, jak sympatia, pieśczoćliwość<sup>14</sup>;

- 21) *Balaski* ‘balustrada oddzielająca prezbiterium od nawy’, por. *Balaskóf sie pszytyszmoł starszy człowiek, bo ni mok fstadź ot kumunii*. K; *Przy balaskach sie klinkało do kumunii*. Sw. Synonimiczny charakter, z omówionym wyżej, mają rzeczowniki: *balustrada*, por. *Do kumunii pszy balustradzie my klinkali*. LR; *Pszy balustradzie sie kumunie pszyjmuwało*. S; *Pszy balustradzie kumunie ksiondz daje*. U; *krata*, por. *Kumunie ksiondz dawoł pszy kracie*. C; omawiany rzeczownik nazywa także:
- a. ‘konfesjonał, zwłaszcza prowizoryczny’, por. *Pszy kracie sie spowia doł*. C;
  - b. ‘kratę przy konfesjonale’, por. *Ni moge do kraty dostać, jak sie spowia dom na klinconco*. M.

Zbieżna z omówioną wyżej jest semantyka leksemu *kratka*, por. odpowiednio: *Kumunia była pszy kratce*. LW; *Ksionc spowia doł pszy kratce*. M; *F konfesjonale bes kratke sie s ksindzym rozmawia*. K. Przytoczone cytaty wskazują, jak widać, na pełną synonimie między omawianymi formami, zarówno gdy oznaczają desygnaty nieróżniące się rozmiarami, por. *krata/kratka* ‘balustrada, konfesjonał’, jak i wówczas, kiedy przekazują informacje o stosunkowej wielkości przedmiotu, por. *krata/kratka* ‘konfesjonał, kratka przy konfesjonale’. Czas przeszły w większości cytowanych tu wypowiedzi, nierzadko opisujących desygnat, por. *Balaski sie offirały f srotku*. P; *Balustrada była, tako była załtonka i ministrant wywraoł tom firanecke*. K,

<sup>14</sup> Kompletną wiedzę na temat językowych wykładników deminutywizacji i wyrażania emocji podaje w opracowaniu (STASZEWSKA 2006).

świadczy o zmienionym nieco wystroju współczesnych świątyń, pozbawionych wymienionych wyżej elementów jako funkcjonalnie bezużytecznych. Niektóre przytoczenia werbalizują to *expressis verbis* podkreślając, wynikający z ducha odnowionej liturgii, upowszechniony ostatnio zwyczaj przyjmowania komunii św w pozycji stojącej, por. *Tero ni ma balustrady*. Kw; *Pirw była balustrada*. ŚW; *Kratóf tero ni ma f kościele, kumunie sie pszyjmuje pszeważnie na stojąco, w rzontku sie stoi*. Sw. Przedstawicielom młodszego pokolenia obce są zarówno desygnaty, nieobecne we wnętrzach budowli sakralnych po Soborze Watykańskim II, jak i ich nazwy.

**22) Girlanda** – leksem używany w badanym materiale na oznaczenie

- a. ‘przybrania wianka panny młodej lub dziewczynki do I komunii św. *Girlanda była s kfiotuskóf, s takiego tulu*<sup>15</sup>. Kw; *Girlandy się kupuwało, pszystrojały mertom tom girlande*. LR; także w postaci *gierlanda*, por. *Gierlanda do kumunii była, pszy wianusku była gierlanda*. LR; oraz *gerlanda*, por. *Pszypinam ji gerlande strojnom do wianka* Sw.;
- b. ‘dekoracji w formie wieńca’ – cytaty wskazują, że ten rodzaj ozdobnego splotu może stanowić dar honorujący dla otaczanego w społeczności wiejskiej powszechnym szacunkiem i życzliwością, kapłana-jubilata, por. *Upletły girlande ksindzu i po cichu we dźwiach powiesiły, takom girlande, takom korone*. Chn; bądź upiększenie, uświetnienie procesyjnego orszaku mającego uczcić niesionego z wielkim dostojęstwem, ukrytego w złotej monstrancji Pana Jezusa, który pod postacią hostii wychodzi na ulice miast i wsi, por. *Dwie girlandy niesom pszet ksindzym f prosecji na Boże Ciało, takie długawe, ze sfirku uplecione, niezłonczone*. U;
- c. ‘okazałego wieńca pogrzebowego’, por. *Jak kszężniog umar, to jakom to girlande kupiła*. M; *S takom girlandom pszysły na pogrżep*. Sw;

**23) Sukienka** – w połączeniu wyrazowym *sukienka do komunii*, o niewyszukanej formie, dawniej szyta przez krawcową, por. *Skromnawom miałam sukinke do kumunii*. C; *Krafcowo mi uszyła sukinke do kumunii*. S; *Tako prosto była ta sukinka do kumunii*. Sw; *Sukinke do kumunii miałam długom*. ŚW; także w postaci *sukieneczka* (w większym stopniu nasyconej ładunkiem emocjonalnym), por. *Sukinecki do kumunii posyła tym dziotskom*. K; dziś zakupiona w sklepie, nierzadko bardzo strojna, por. *Tero som kupne sukinki do kumunii*. K; *Wyglondała f ty sukince do kumunii jag baletnica jako*. P. Omawiany leksem występuje w badanym materiale również jako synonim:

- a. *sutanny*, por. *Ksionc f sukince chodzi*. K; *Sukinki wdziwajom f syminarium*. LW, oraz

---

<sup>15</sup> *Tul* ‘tiul, rodzaj materiału’.

- b. habitu zakonnego, por. *Sarom sukinke majom ursulanki*. Kw; *Mama nolezała do tszeciego zakonu, sukinke brązowom miała uszytom*. LR; *Siwe<sup>16</sup> sukinki nosom f tym zakonie*. P.

Tożsama z omawianą wyżej jest semantyka, będącego podstawą derywacji, leksemu *suknia*. Nazywa ona:

- a. ‘zasadniczą część stroju panny młodej’ wchodząc w skład połączeń wyrazowych: *suknia ślubna*, por. *Sukniom ślubnom miała pinknom moja córka Chn*, oraz *suknia do ślubu*, por. *Juz downo kupiły suknie do ślubu*. Sw;
- b. ‘sutannę, por. *Ksionc komże na suknie nadziwo*. M; tu także w połączeniu wyrazowym *zđjác suknię* ‘porzucić stan kapłański’, por. *Sukniom miot i zđjon i sie ożynił*. P;
- c. ‘habit’, por. *Suknie majom biołom te siostry*. U; *Pszewaźnie to siostry chodżom f cornych sukniach*. W. Rzeczownika tego używa się również w odniesieniu do szaty Pana Jezusa (w kontekście Jego męki i śmierci krzyżowej), por. *Rzucali losy o tom suknie Pana Jezusa*. Chn; *Ta suknia była bardzo kosztowna, bo Matka Boska tkala tom sukniom*. K; *Jag był ukszyżuwany, to te suknie mu zđjini*. S. Znaczenie to pojawia się prawdopodobnie pod wpływem kontekstów biblijnych, por. np. J 19, 24.

#### 24) Welon

- a. ‘część stroju dziewczynki przystępującej do I komunii św., panny młodej i siostry zakonnej’, por. *We welonie byłam u kumunii*. S; także w postaci *welan*, por. *Długie welany były pirw w modzie do kumunii*. Sw; *Młody welan zđjini, a założyli aleancki cepiec*. U; *Te siostry maajom welan bioły s cornym*. W; oraz *welun*, por. *Welun dorysuwoł tyn potreciosz*. Ch;
- b. ‘szata liturgiczna’, cytaty podkreślają jej wykorzystanie w czasie, mającej uroczystą oprawę, procesji, por. *Bez welon tiulowy ksionc tszymo mostrancje na rezurekceji*. K; *Mostrancje tszymo bez welon ksionc*. S; wskazują też na używany wcześniej wyraz bliskoznaczny *tuwalnia*, por. *Tuwalniom jez mostrancja owininto na prosecji*. Chn; także w innych wariantach fonetycznych, por. *Towalnia pirw mówili, tero welon*. LW; *Towania kiedyś to nazywały, bes co ksionc tszymo mostrancje*. P.

Analizowany rzeczownik *welon* stanowi podstawę słowotwórczą dla formacji:

- 25) *Welonik*, nazywa ona zarówno welon ślubny, por. *Ślub na sfinta bedzie, po sukinke i welonik pojechały juz do miasta*. C, jak i pierwszokomunijny, por. *Weloników nie było pirw do kumunii, z merty wianusek, skrumniutko było*. Sw, nie jest więc, jak się wydaje, nośnikiem informacji o stosunko-

<sup>16</sup> Siwy ‘szary’.

wej wielkości desygnatu zachowując wyłącznie charakter ekspresywno-stylistyczny. Użyte w przytoczeniach także inne formy deminutywne, por. rzeczowniki: *sukienka*, *wianuszek* oraz przysłówki *skromniutko*<sup>17</sup>, przy pomocy których następuje kondensacja ekspresywności, charakteryzują nie tyle desygnat, co mówiącego i mogą świadczyć o jego skłonności do posługiwania się tego typu formacjami i wyrażania w ten sposób swoich emocji<sup>18</sup>. Przedstawicielom młodego pokolenia welon kojarzy się głównie ze strojem panny młodej, a i ta obecnie nie zawsze ma ten rekwizyt;

26) *Welonicztko* – derywat z formantem *-tka* ma tu charakter deminutywny, por. *To welunicontko takie króciutkie miała*. LW, z przylegającą doń charakterystyką uczuciową, por. *To welunicontko ji spadło i sie popaprało*. C; *Welunicontko ji spadło, źle pszypiny*. W – o welonie ślubnym, który w czasie niekorzystnych warunków atmosferycznych spadł pannie młodej, przed kościołem, z głowy i pobrudził się. Ze znaczeniem małej wartości, lichości, kiepskości oznaczanego desygnatu wiąże się tu odcień politowania, współczucia, ubolewania

27) *Wianek* – leksem ten oznacza:

- a. ‘pierwotnie plecioną, głównie z mirtu, ozdobę głowy dziewczynki przystępującej do I komunii św. oraz panny młodej nazywając desygnaty różniące się rozmiarami, por. *Młodo miała wianeg z merty*. P/*Mirty skombinowała, wianeg dziotłse do komunii upletła*. U;
- b. zwykle w pl. ‘wianki puszczone z nurtem rzeki przez dziewczęta w noc sobótkową’, głównie w zwrocie *puszczać wianki*, por. *Na Jana wianki puscali*. B;
- c. najczęściej w pl. ‘wianki uwite z ziół i kwiatów, święcone w kościele w czwartek kończący oktawę Bożego Ciała’, por. *W ochtawe Bożego Ciała wionki sie sfińci*. Kw<sup>19</sup>.

Utworzony za pomocą formantu *-uszek* derywat *wianuszek* jest używany także niezależnie od wielkości nazywanego przezeń desygnatu, por. *Wianuseg upleciony z merty miałam do komunii*. Kw/*Wianuseg z merty miałam do ślubu*. F, z towarzyszącym mu dodatnim zabarwieniem uczuciowym: podziwu, zadowolenia, por. *Sama se poradziłam upleż wianuseg do ślubu*. G. Przytoczone cytaty wskazują także na pełną synonimie między formą deminutywną a niedeminutywną, które występują w podobnie brzmiących

<sup>17</sup> Nacechowanie emocjonalne tkwi tu już w samej podstawie słowotwórczej *skromnie*, a formant *-utko* jeszcze je potęguje.

<sup>18</sup> Gwary, jak wiadomo, wykazują większą skłonność (w porównaniu z językiem ogólnopolskim) do posługiwania się formacjami deminutywno-ekspresywnymi, tworzonymi także doraźnie, w zależności od indywidualnych predylekcji użytkowników (Pomianowska 1958: 273, Bieńkowska 1989:18).

<sup>19</sup> Leksem ten ma związek z kościelną i ludową obrzędowością uroczystości Bożego Ciała.

kontekstach, potwierdzając tym samym wyłącznie ekspresywno-stylistyczny charakter postaci zdrobnień, por. *Miałam wianeg z merty do kumunii*. S; *Do ślubu wianeg z merty pszewaźnie miała młoducha*. Sw; *Roschodnik sie brało na wianki*. U/*Tero som kupne wianuski do kumunii, pirf to sie samumu uwiło*. L; *Wianuseg do ślubu upletli i dobrze*. G; *Pińdź wianusków zafse se uwiłam*. LR.

**28)** *Biały tydzień* – mające charakter definicyjny przytoczenia wskazują na uczestnictwo dzieci, które w minioną niedzielę przystąpiły do komunii św., w odprawianych przez okres kolejnych sześciu dni nabożeństwach kościelnych, por. *Dzieci majom bioły tydzień*. P; *Bes cały bioły tydzień chodzom do kościoła te dzieci, co były latoż u kumunii*. Sw; *Bioły tydzień sie nazywo, bo to som dzieci kumunijne ubrane na bioło*. U.

Poddany semantyczno-funkcjonalnej analizie materiał gwarowy dowodzi, że leksykalno-frazeologiczne pole, w którego centrum znajduje się leksem *komunia św.*, jest bogate i zróżnicowane. Wśród ekwiwalentów słownych odpowiadających myśleniu mieszkańców wsi na temat opisywanej tu, ważnej dla duchowego wzrostu człowieka i jego kontaktów z Bogiem, praktyki religijnej sytuują się w większości leksemy i połączenia wyrazowe wspólne dla omawianych gwar i języka ogólnego, por. np. *balaski, balustrada, różaniec, komunijny, księżeczka do nabożeństwa* itp., które odnotowuje, z uwzględnieniem opatrujących je kwalifikatorów SD.

Znaczny procent prezentowanego tu słownictwa religijnego, dokumentującego podstawowe dogmaty wiary katolickiej, jej doktrynalno-teologiczne aspekty, ma charakter od dawna zadomowionych w języku terminów chrześcijańskich, o czym świadczy ich obecność w *Słowniku staropolskiej terminologii chrześcijańskiej* (KARPLUK 2001), por. leksemy: *ciało, chleb, krew, opłatek, szkaplerz, wino*, w tym także takie, które zaświadczyają modyfikacje semantyczne, np. *wianek* – stp. ‘aureola otaczająca głowę świętego’, w analizowanym materiale ‘ozdoba głowy dziewczynki przystępującej do I komunii św. oraz panny młodej’. Dają się tu także zauważyć różnice związane z łączliwością, np. odpowiednikiem staropolskiego wyrażenia *anjelski stół* ‘o sakramencie ołtarza’ jest w badanym materiale *stół Pański*; czasowniki: *przyjąć, przyjmować, przystępować* notowane są w staropolszczyźnie w sąsiedztwie rzeczownika *Ciało* ‘o eucharystii’ z odpowiednimi przydawkami, por. *przyjąć Ciało, przyjmować Ciało Boże, przystępować do Ciała świętego Boga* (por. KARPLUK 2001:185,186,188); nienotowany w Sstp rzeczownik *komunia* pojawia się dopiero w polszczyźnie szesnastowiecznej, por. w SXVI s. v. *kommunija*.

W badanym materiale nie brak również słów, wyrażeń, zwrotów typowych dla gwar i języka potocznego, por. *bielanki, krata, nauka, przysposobienie, biały tydzień*; w tym także archaicznych postaci zasobu leksykalnego, por.

*hostyja, komunija, rezurekcja*, które wystąpiły w większości także we wcześniejszych opracowaniach dotyczących słownictwa ludowego omawianego terenu oraz obszarów przyległych (DEJNA 1974-1985, SZYMCZAK 1962-1970).

Dostrzeżona wśród prześlędzonych na poziomie słownictwa oraz frazeologii środków językowych znaczna wariantywność zasadza się na obecności tu synonimów wspólnordzennych, por.

- ✓ *komunijny/pierwszokomunijny/pokomunijny; katechetka/salka katechetyczna; książka/książeczka (do kościoła, do nabożeństwa, do modlitwy, modlitewna); pamiątka/pamiątka komunijna/pamiątka od komunii; pascha/świeca paschalna; różaniec/żywa róża/(koło/kółko) różańcowe; (Matka Boska) Szkaplerzna/Szkaplerna/Szkaplerska, wino/mszalne wino/wino do mszy.*

W znacznej większości mamy tu jednak do czynienia z bliskoznacznymi określeniami reprezentującymi różne rodziny wyrazów, por.

- ✓ *balaski/balustrada/krata/kratka; hostia/ komunikant/optatek; katecheza/katechizm/nauka/przygotowanie/przysposobienie; medalik/szkaplerz; pascha/wieczera/kolacja; chleb/krew/wino/komunia/ciało Chrystusa/pokarm duchowy.*

Utworzone za pomocą formantów: *-ek,-ik,-ka, -ątko, -uszek* nazwy występują na omawianym terenie w funkcji deminutywnej, por. *różańczyk* (charakterystyki stosunkowej wielkości dokonuje się tu również przy użyciu połączenia wyrazowego *mały różaniec*), *weloniczątko* z towarzyszącymi jej uczuciami: podziwu, radości, zachwytu lub: politowania, współczucia, ubolewania. Większość tego typu formacji ma charakter wyłącznie ekspresywno-stylistyczny charakteryzując nie tyle desygnat, co mówiącego, prezentując jego stany uczuciowe, por. *kratka, optateczek, szkaplerzyk, wianuszek*, tu także, będące konstrukcjami o wzmożonej ekspresywności, derywaty sekundarne, por. *książeczka, medaliczek, obrazeczek, sukieneczka*. Zwracając uwagę na walor stylistyczny utworzonych w powyższy sposób leksemów, należy podkreślić, że są one w znacznym procencie aksjologizowane pozytywnie z zawartą weń oceną moralną i estetyczną. Należy podkreślić, że znakomita większość przytaczanego tu słownictwa, niezależnie od jego budowy słotwórczej, jest wartościowana dodatnio, pozytywne konotacje nie muszą być ściśle związane z wykładnikami językowymi.

Dokonując fonetycznej charakterystyki prezentowanego materiału, należy zauważyć widoczne tu zjawiska: mazurzenia, por. *skaplerz*, ścieśnienia samogłosek *e, o* przed spółgłoskami nosowymi, por. *kumunia, kumunijny, nabożyństfo, welun*; obniżenia artykulacji głosek przed półotwartymi, por. *gierlanda, welan*; osłabienia artykulacji, por. *katechis, kumunikat* 'komunikant' (tu niewykluczone skojarzenie z identycznie brzmiącym rzeczownikiem

*komunikat* ‘informacja, wiadomość’); dysymilacji, por. *paska, paskał*, meta-tezy, por. *katechmiz*. W wyniku działań asymilacyjnych można wskazać na zmianę samogłosek (w ramach tzw. harmonii wokalicznej) w formach: *katacheta, katacheza, katachetka* czy pojawienie się głosek nosowych w strukturach fonicznych: *mendalik, myndolik*; postać *katechezja* dostosowaną do kategorii rzeczowników na *-ja* należy uznać za zjawisko językowe na pograniczu słowotwórstwa i fleksji. Te liczne warianty pojawiają się głównie w odniesieniu do zależnej od wzorów obcych części leksyki o ograniczonym zasięgu użycia. Należy ona do biernego zasobu słownikowego najstarszych użytkowników polszczyzny gwarowej, którzy nie posługują się nią na co dzień. Adaptując tego typu wyrazy (nieprzejrzyste etymologicznie, często trudne do wymówienia) do swojego systemu, modyfikują je, niejednokrotnie na zasadzie skojarzeń z innymi, zbliżonymi brzmieniowo, głównie na płaszczyźnie fonetycznej, a nierzadko także morfologicznie<sup>20</sup>.

#### LITERATURA:

- BASAJ MIECZYŚLAW, SIATKOWSKI JANUSZ (1964-1980), *Przegląd wyrazów uważanych w literaturze naukowej za bohemizmy*, „Rozprawy Komisji Językowej” ŁTN, t. 1-19, Łódź.
- BIEŃKOWSKA DANUTA, (1989), *O niektórych rodzajach ekspresiwów w polszczyźnie mówionej Łodzi*, „Rozprawy Komisji Językowej” ŁTN, t. 35, s. 5-18.
- CYRAN WŁADYSŁAW., (1974), *Mechanizm zapożyczania wyrazów w języku polskim*, „Rozprawy Komisji Językowej” ŁTN, t. 20, s. 23-37.
- CYRAN WŁADYSŁAW., (1975), *Procesy językowe w przejmowaniu wyrazów obcych przez gwary (na materiale polskim)*, „Rozprawy Komisji Językowej” ŁTN, t. 21, s. 5-41.
- DEJNA KAROL (1974-1985), *Słownictwo ludowe z terenów województwa kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej” ŁTN, t. 20-31, Łódź.
- DOROSZEWSKI WITOLD (red.) (1958-1969), *Słownik języka polskiego*, Warszawa (skrót: SD).
- Encyklopedia katolicka* (1985- 2008), Lublin (skrót EK).
- KARPLUK MARIA, (2001), *Słownik staropolskiej terminologii chrześcijańskiej*, Kraków;
- KUCAŁA MARIAN, (1988), *Od Bogurodzicy do Madonny. Nazywanie Matki Boskiej w historii polszczyzny*, [w:] *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*, pod red. M. Karpluk, J. Sambor, Lublin, s. 133-144.
- MAYENOWA MARIA R. (red.) (1966-2004), *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Wrocław (skrót SXVI).
- PELCOWA HALINA., (2008), *Stare i nowe w języku polskiej wsi XXI wieku*, [w:] *Tradycja a nowoczesność*, pod red. E. Woźniak, Łódź, s. 507-516.

<sup>20</sup> Na fakt, że liczne tego typu przekształcenia powstają w konsekwencji dostosowania nieznanych słów do systemu językowego mieszkańców wsi zwracano już niejednokrotnie uwagę, por. (CYRAN 1975:9, 17, 28; PELCOWA 2008:515).

- POMIANOWSKA WANDA (1958), *Formacje z historycznym elementem -k- w gwarach polskich*, „Poradnik Językowy”, s. 273-287.
- STASZEWSKA ZDZIŚŁAWA (2006), *Formacje deminutywno-ekspresywne w ludowym „słowniku” religijnym*, [w:] Wokół językowej funkcji emocjonalnej. Fakty dawne i współczesne, pod red. K. Wojtczuk, V. Machnickiej, Siedlce, s. 251-278.
- SZYMCZAK MIECZYŚŁAW (1962-1973), *Słownik gwary Domaniewka w powiecie łączyckim*, cz. 1-8, Wrocław.
- URBAŃCZYK STANISŁAW (red.) (1953-2005) , *Słownik staropolski*, Wrocław (skrót Sstp).

### SUMMARY

#### **The image of the Holy Communion in the folk lexicon and phrase**

The article is devoted to linguistic means of religions practice so important for spiritual growth of man and his relationship with God. Semantic and functional analyses were conducted on the basis of dialectical data collected from the Central Poland. In the rich and diversified lexical-phraseological field attention was paid on: the Christian terms common with the Polish Nationwide language, the names typical for everyday language and dialects, the considerable differentiation of linguistic means, stylistic and expressive marking of some derivatives and linguistic processes, which are typical for discussed lexicon.